

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:3 • 2004

Meddelanden

Kristen manlighet – en modernitetens paradox. Män och religion i en nord-europeisk kontext 1840–1940

Religiösa traditioner med anknytning till islam spelar en växande roll i vårt samhälle. Dessa traditioner har ofta en starkt patriarkal struktur, och mannen framstår som norm både på det religiösa och på det civila planet. Även den kristna traditionen har klart patriarkala drag. Men från mitten av 1800-talet, då idén om religion som privatsak vann ökad anslutning i borgerligt liberala kretsar, började kristen trospraxis alltmer kopplas samman med kvinnlighet och mjuka värden. Den diskursiva feminiseringen av kristendomen gick hand i hand med den uppdelning i privat och offentligt som utmärkte det framväxande borgerliga samhället. Därmed ställdes frågan om kristen manlighet i ett nytt läge – den kom att framstå som en modernitetens paradox.

Föreställningen att religion och modern manlighet skulle vara oförenliga har även präglat forskningen om religion och genus. I nyare kvinnohistorisk forskning har man undersökt kristendomens betydelse för kvinnliga emancipationssträvanden och därvid även lyft fram den lutherska hushållsideologin. Men inom den modernhistoriska mansforskningen har man nästan helt bortsett från de religiösa aspekterna. I den mån kristna föreställningar tagits upp har de vanligen tolkats utifrån en borgerligt liberal kontext. Man har med andra ord utgått ifrån föreställningen om religion som en privatsak knuten till den kvinnliga sfären och därmed utan relevans i männens värld. Religionens feminisering har också använts för att förklara samhällets sekularisering.¹ Men dessa samband är inte empiriskt klarlagda.

I nyare forskning har man i ökad utsträckning uppmärksammat den kristna religionens betydelse i det moderna västerländska samhället, och flera forskare har pekat på sambandet mellan konfessionellt präglad kultur och nationell identitet. Den tyske historikern Olaf Blaschke går ett steg längre genom att beteckna

1. Imtraud Götz von Olenhusen, "Die Feminisierung der Religion und Kirche im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsstand und Forschungsperspektiven", i Imtraud Götz von Olenhusen (Hrsg), *Frauen unter dem Patriarchat der Kirchen. Katholikinnen und Protestantinnen im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1995; George L. Mosse, *The Image of Man – The Creation of Modern Masculinity*, Oxford 1996; Andrew Bradstock, (ed), *Masculinity and Spirituality in Victorian Culture*, New York 2000; Callum G. Brown, *The Death of Christian Britain. Understanding Secularisation, 1800–2000*, London 2001; David Tjeder, "Maskulinum som problem", *Historisk tidskrift* 2002:2; Wolfgang Schmale, *Geschichte der Männlichkeit in Europa*, Wien 2003.

den här aktuella perioden som "ein zweites konfessionelles Zeitalter", präglad av konfessionell konsolidering och därav betingade konflikter.² Den avantgardistiska borgerliga liberalismen omfattades endast av en minoritet av befolkningen, medan den hävdvunna kristna konfessionen trots avtagande religiös praxis fortsatte att fungera som ett sammanhållande kitt och en normativ värdegrund. Kyrkorna styrdes av män och prästämbetet förblev länge ett manligt revir. Men i det kyrkliga livet blev kvinnorna alltmer dominerande. Religionsutövning kom därför i många ögon att framstå som en kvinnlig angelägenhet. Men var den verkligen det? Vilka uttryck tog sig den manliga religiositeten? Och hur skall man förklara att stora grupper män engagerade sig för kyrka och kristen tro?

Dessa frågor står i fokus för det av undertecknad ledda forskningsprojektet *Kristen manlighet – en modernitetens paradox. Män och religion i en nordeuropeisk kontext 1840–1940*, vilket finansieras av Riksbankens jubileumsfond. Tio forskare och tre utländska rådgivare (de båda brittiska historikerna Hugh McLeod och Callum Brown samt den finländska religionssociologen Susan Sundback) medverkar i projektet som skall pågå i fyra år. Det övergripande syftet är att med fokus på nordeuropeiska förhållanden belysa sambandet mellan kristen religion och konstruktionen av manlighet 1840–1940, en period som präglas av den borgerliga genuskursens genombrott, etablering och begynnande upplösning. Konkret handlar det dels om män som agerade inom ramen för en etablerad kyrklig struktur på hemmaplan, dels om män i kyrkliga motkulturer och/eller kristna missionsrörelser. Vi vill undersöka hur kristna ideal som i den borgerliga diskursen kommit att knytas till kvinnokönet, inverkat på konstruktionen av kristen manlighet och vilka uttryck detta tog sig i mäns liv. Vidare vill vi lyfta fram de teologiska och ideologiska perspektiven och analysera deras betydelse för konstruktionen av manlighet och hur det manliga kontrasterats mot det kvinnliga. Den långa undersökningsperioden och de mångskiftande religiösa sammanhang som tas upp gör att vi kan ge en bred bild av det komplexa samspelet mellan konfession, nation, religiös kultur och manlighetsideal.

Teoretisk ram

Utvecklingen mot ett alltmer pluralistiskt samhälle, där kristendomen reducerades till en förklaringsmodell bland andra, utlöste starka motreaktioner. Historikern Hartmut Lehmann talar om avkristning och kristen väckelse och kyrklig mobilisering som de dominerande rörelserna i västvärlden under denna tid. Det är denna utveckling som Blaschke tolkar i termer av konfessionalisering, om än med tillägget att den skall förstås mot bakgrund av den tidens konfessionalistiska strömningar och de därmed sammanhängande motsättningarna. Vi vill anknyta

2. Olaf Blaschke, "Das 19. Jahrhundert. Ein zweites konfessionelles Zeitalter?", *Geschichte und Gesellschaft* 2000:1, s 38–75; Olaf Blaschke (Hrsg), *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970. Ein zweites konfessionelles Zeitalter*, Göttingen 2002.

till detta perspektiv, och i anslutning till bland andra religionshistorikern Evelyn Kirkley koppla det till diskursen runt manligt och omanligt. Kirkley har med utgångspunkt från amerikanskt material visat hur fritänkare och kristna båda gjorde anspråk på att representera den sanna manligheten samtidigt som man anklagade motsidan för att vara omanlig.³

Den manliga religionsutövningen var starkt kringskuren. Enligt Hugh McLeod finns det ett samband mellan kvinnornas växande religiösa engagemang och männens avtagande kyrksamhet.⁴ Frågan om hur de religiöst aktiva männen hanterade denna problematik är central för förståelsen av konstruktionen av kristen manlighet. Vi kommer här att anknyta till den franske sociologen Pierre Bourdieus teori om den manliga dominansen. Denna teori går i korthet ut på att manlighet konstrueras i konkurrens mellan män i offentliga rum, där kvinnorna endast spelar en marginell roll. Men kvinnorna har en viktig funktion som åskådare, vilkas frivilliga underordning bekräftar männens habitus och manliga identitet.⁵ Detta perspektiv kan med fördel tillämpas på de kyrkliga miljöer som utgör vårt undersökningsobjekt.

För att motverka bilden av religionen som feminin uppkom under 1800-talet rörelser som sökte finna en andlig dimension i typiskt manliga aktiviteter. Ett exempel är den brittiska "muscular Christianity", vars förespråkare länkade samman kropp och religion, ett annat den kristna scoutrörelsen. Etnologen Bo Nilsson har utvecklat en modell för att förklara scoutrörelsens framgångar.⁶ Vi avser att anknyta till denna modell, vilken tar fasta på tre former av reaktioner på de hot mot traditionella manlighetsideal som den moderna utvecklingen medförde: en antimodernistisk manlighetsideologi, en på särartsideologin baserad manlighetsdiskurs samt ett mansideal baserat på idén om större jämställdhet mellan könen. Målet var i samtliga fall att återställa den "genussäkerhet" som rubbats genom de förändrade genusrelationerna.

Den hävdvunna konfessionella kulturen var en viktig nationell identitetsmarkör. Flera forskare har pekat på i hur hög grad denna legering av konfession och nation präglades av en strävan att befästa maskulin identitet.⁷ Vi vill ta fasta på detta och i anknytning till de ovan nämnda teoretiska perspektiven formulera en övergripande hypotes om kyrklig mobilisering och kristen konfessionalism som

3. Hartmut Lehmann, "Religion, Säkularisierung und Kultur", i Hartmut Lehmann (Hrsg), *Säkularisierung, Dechristianisierung, Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa. Bilanz und Perspektiven der Forschung*, Göttingen 1997; Evelyn Kirkley, "Is it Manly to be a Christian", i Stephen B Boyd et al (eds), *Redeeming Men*, Louisville 1996.

4. Hugh McLeod, *Secularization in Western Europe, 1848–1914*, New York 2000, s 124–136.

5. Pierre Bourdieu, *La domination masculine*, Paris 1998.

6. Bo Nilsson, *Maskulinitet – Representation, ideologi och retorik*, Umeå 1999.

7. Kjell Blücker, *The Church as Nation. A Study in Ecclesiology and Nationhood*, Frankfurt am Main 2000; McLeod 2000.

ett uttryck för kristna mäns strävan att motverka samhällets sekularisering och religionens feminisering för att så återställa och befästa den manliga dominansen på religionens område.

Delprojekten

Projektet är tvärvetenskapligt och består av ett antal delstudier, vilka behandlar olika ämnen men som för övrigt nära anknyter till varandra. De ovan angivna teoretiska infallsvinklarna utgör en gemensam ram för projektet, vilken ytterligare preciseras i det delprojekt som genomförs av Olaf Blaschke (Trier), vars syfte är att i ett komparativt perspektiv undersöka hur relationen mellan manligt och kvinnligt gestaltades inom tysk katolicism och protestantism och vilken profil den konfessionella manligheten fick i relation till andra manlighetskonstruktioner och i förhållande till det kvinnliga. Undersökningen tar avstamp i frågan hur de till synes motsägelsefulla teserna om religionens feminisering och samhällets rekonfessionalisering kan kombineras. Feminiseringstesen tycks implicera att männen distanserade sig från det kyrkliga livet, medan konfessionaliseringstesen tar sikte just på de sektorer i samhället som dominerades av män. Studien utgår från den övergripande hypotesen om konfessionalismen som ett led i en strävan att re-maskulinisera den religiösa sfären, vilket på katolskt håll resulterat i politisering av religionen och klerikalisering av samhällslivet och på protestantiskt i en skarpare gränsdragning mellan manligt och kvinnligt och mellan politik och religion. Konfessionaliseringen blir därmed en nyckel för att förklara det manliga engagemanget för religion och kyrka i en för övrigt alltmer feminiserad religiös kontext.

Motsättningarna mellan katolskt och protestantiskt kommer att tas upp även i historikern Yvonne Maria Werners (Lund) delprojekt, vilket handlar om de manlighetsideal som framträdde bland katolska präster och manliga konvertiter samt inom den i viss utsträckning "katoliserande" svenska högkyrkligheten. Studien har ett kulturmötesperspektiv och tar fasta på relationen mellan nordiskt och utländskt, katolskt och protestantiskt samt hur dessa kategoriseringar knyts till det manliga respektive det kvinnliga. En intressant faktor i sammanhanget är den starka ställning som celibatsidealet och den asketiska monastiska livsformen hade i den dåtida katolicismen, medan man i reformatorisk tradition i stället satte familj, reproduktion och hushåll i centrum. Att bilden av kristendomen som feminin i den antikyckliga kritiken i särskilt hög grad kom att knytas till den katolska kyrkan med dess utpräglat ritualistiska gudstjänstliv ger denna fråga en särskild aktualitet.

I flera av delprojekten belyses den lutherska hushållsideologins betydelse för den nordiska synen på manligt och kvinnligt. I kyrkohistorikern Alexander Gustavssons (Lund) delprojekt om den lundensiska högkyrkligheten i mitten av 1800-talet uppställs hypotesen att de ledande teologerna inom denna rörelse, vilken representerade en luthersk nykonfessionalism, strävade efter att anpassa denna

ideologi till det nya samhällets krav och att de i sin kamp mot kvinnoemancipationen ville värna familjens, inte mannens, rättigheter. Genom att ta avstånd från liberalismens samhällssyn tog de också avstånd från den liberala genuskonstruktionen med dess uppdelning i privat och offentligt. Liknande synsätt framträder också i kyrkohistorikern Anders Jarlerts (Lund) delprojekt av manskilderna inom den schartauanska väckelsestraditionen och i historikern Anna Prestjans (Örebro) undersökning om manlig filantropi. I den sistnämnda studien behandlas den koloniverksamhet för alkoholiserade män och deras familjer som inleddes i Norrland runt sekelskiftet 1900. Studien utgår från hypotesen att detta koloniprojekt representerade ett försök att återställa den lutherska hushållslärens idé om man och hustru som ett komplementärt arbetslag och därmed skapa förutsättningar för en radikal samhällsreform på den reformatoriska kristendomens grund.

Kyrkohistorikern Erik Sidenvalls (Lund) delprojekt tar sikte på den svenska missionen i Kina och de mansideal som framträder här. De svenska missionärerna på fältet gjorde sina genuskonstruktioner på en internationell arena där en rad kristna kyrkor, samfund och inomkyrkliga riktningar var representerade. En utgångspunkt för denna studie är att missionsverksamheten möjliggjorde en re-maskulinisering av kristen trospraxis samtidigt som gränserna mellan manligt och kvinnligt omdefinierades. Även nationalismen kunde vara ett viktigt redskap i konstruktionen av manlighet. Detta står i fokus i historikern David Tjeders (Stockholm) undersökning om den svenska unglyrkörörelsen och dess manlighetsideal, vilken tar avstamp i hypotesen att unglyrkörmännen genom att anknyta till nationellt tankegods och kristen kampretorik sökte skapa ett tidsenligt kristet mansideal. Detta mansideal var samtidigt markerat lutherskt och kopplades till en vision om en ny storhetstid för det protestantiska Sverige, vars folk betecknades som ett "Guds folk". En helt annan typ av manlighetsideal framträder inom frikyrkligheten. Detta behandlas i historikern Elin Malmer (Stockholm) studie av Missionsförbundets, Frälsningsarméns och Baptistförbundets politiska engagemang, vilket främst gällde socialpolitiska frågor, inte minst då familje- och nykterhetspolitik. Undersökningen utgår från hypotesen att den frikyrkliga rörelsen var medskapare till de normativa värderingar och genuskonstruktioner som kom att ligga till grund för det svenska välfärdssamhället. Liksom i flera av de andra delprojekten kommer jämförelser att göras med tyska förhållanden, i detta fall det katolska Zentrumpartiet och dess socialpolitiska verksamhet.

Slutligen undersöks också bilden av kristen manlighet inom skönlitteratur och teologi. Kombinationen manlighet och religion är ett negligerat tema såväl i svensk som i internationell litteraturvetenskap. I litteraturvetaren Inger Littbergers (Lund) undersökning av manlighet och kristen tro i svensk prosadiktning analyseras utifrån en rad kända arbeten av framträdande författare bilden av kristen manlighet. I de valda verken är detta tema närvarande på en rad olika sätt – i

form av en älskad kvinna, i den kristna trons feminina potential eller i den prästerliga gärningen, för att nu nämna några exempel. Det teologiska delprojektet, vilket genomförs av teologen Sven-Erik Brodd (Uppsala), tar sin utgångspunkt i idén om kyrkan som Kristi kropp, vilken upplevde en renässans inom svensk luthersk och tysk katolsk teologi under 1900-talets första hälft. Syftet är här att sätta in denna teologiska nyansats i ett genusperspektiv och med fokus på den kroppsanalogi som Kristi-kropp-teologin representerar. Delstudiens komparativa ansats gör det möjligt att belysa även konfessionella och ekumeniska aspekter på den teologiska konstruktionen av kristen manlighet.

Yvonne Maria Werner